

DOI: 10.7596/taksad.v7i5.1907

Citation: Eyüpoğlu, O., & Gökalp, Y. (2018). Gündelik Hayatın Dini Açından Tahlili. Journal of History Culture and Art Research, 7(5), 606-623. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i5.1907>

Gündelik Hayatın Dini Açından Tahlili

Examination of Daily Life from Religious Point of View

Osman Eyüpoğlu¹, Yusuf Gökalp²

Abstract

The examination of daily life presents us the most objective information from point of sociology. Therefore, a general outlook on social relationship in life from religious point of view can contribute us to understand Islam accurately. Objectivity is basic principle in scientific method. In order to obtain theoretical generalizations, we should act from one by one objective event or fact. It can be claimed that obtaining any theory through generalizing is a safer way. There are some approaches that advice us to follow the same way to create sociological theories. They are called as “small scale approaches.” Rather than analyzing sociological theories, this article examines the possibility of adaptation of sociological approaches, regarding evaluation of daily life, to religious aspects. Eventually, it was concluded that it is possible to compare our daily life activities with those of Prophet Muhammad’s time. Shortly, the sociological examination of daily life from point of religion indicates that the main reason of collapse of the world of Turk-Islam even the whole humanity is the lack of faith-practice or essence-function in terms of educating people. The examination of daily life from point of religion can contribute to this matter of obtaining more sound mentality.

Keywords: Daily life, the Qur’an, Hadith, Sociology, Sociology of Religion.

¹ Prof. Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-mail: osman.eyupoglu@manas.edu.kg

² Doç. Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Bişkek. E-mail: yusuf.gokalp@manas.edu.kg

Öz

Gündelik hayatın tahlili bize sosyolojik açıdan birçok nesnel veri sunmaktadır. Bu sebeple, gündelik hayattaki sosyal ilişkilere dini perspektiften yaklaşmak, İslam'ın da daha doğru anlaşılması noktasında katkı sağlayabilir. Bilimsel yöntemde nesnellik esastır. Yani kuramsal genellemelere varmak için tek tek nesnel olay ve olgulardan hareket etmek gerekmektedir. Tek tek nesnel verilerin benzer sonuçlarını genelleştirerek kuramlara varmak daha isabetli bir yol olmaktadır. Sosyolojik kuramları da oluştururken benzer yolu izlemeyi tavsiye eden yaklaşımlar vardır. Bunlara küçük ölçekli yaklaşımlar adı verilmektedir. Bu yaklaşımlar gündelik hayattaki insanlar arası etkileşimden hareketle sosyolojik kuram oluşturmanın daha bilimsel bir tutum olacağını iddia etmektedirler. Makalede sosyolojik kuramların değerlendirilmesi üzerinde değil; gündelik hayatın sosyolojik tahlilinde başvurulan kategorik yöntemin dini hayata uyarlanmasının imkânı üzerinde durulmaya gayret edilmiştir. Neticede, günümüzdeki gündelik etkileşimlerimizin, Hz. Peygamber dönemindeki gündelik etkileşimlerle kıyaslanmasının mümkün olduğu kanaatine varılmıştır. Bu bağlamda makalemiz, sözel ve sözel olmayan iletişim kanalları üzerinden günlük hayattaki iletişimleri Hz. Peygamberin hadisleri doğrultusunda incelemektedir. Kısaca, gündelik hayatın dini açıdan sosyolojik tahlili bize, Türk-İslam dünyasının ve hatta tüm insanlığın çöküşünün esas nedeninin iman-amel veya öz-işlev arasındaki ilişkinin tamamlamacı niteliğinin bireylere benimsetilememesi olduğunu göstermektedir. Gündelik hayatın dini açıdan tahlili bu konuda daha sağlam bir zihniyete kavuşma zemininin oluşumunda önemli katkılar sunabilir.

Anahtar Kelimeler: Gündelik hayat, Kur'an, Hadis, Sosyoloji, Din Sosyolojisi.

1. Giriş: Toplumsal Hayata Sosyolojik Bakış

Din sosyolojisi, bir dinin öz olarak ne olduğu ve ne olması gerektiği meselesine tamamen ilgisiz kalmaz/kalamaz³ ama onun asıl bilgi kaynağı, inananların dinden ne anladıkları ve kendilerini ne kadar dindar gördüklerine dair kanaatleridir.⁴ Kısaca günümüzde Weber'in işaret ettiği üzere bireylerin gündelik sosyal ilişkilerindeki anlama ve anlamlandırma faaliyetleri sosyolojik tahlil açısından merkezi önem taşımaktadır.⁵ Gündelik hayatın tahlilinden elde edilen verilerden karşıt⁶ sosyolojik yaklaşımlar da yararlanmaktadır.

³ Bu anlamda ilk sosyologlar dinin kökenine ve özüne ilişkin felsefi tartışmalara girdiği için sosyolog sayılmamaktadır veya başka bir ifadeyle yaptıkları iş sosyolojiye girmemektedir. Bu anlamda örneğin etnolojik din sosyologları dinin kökenini ruh inancına, atalara saygıya, tabiata tapınmaya veya büyüye indirgemişlerdir. Günümüzde bir dinin nesnel kökeni hakkında değil; inananlarının dinsel eylemleri üzerinde sosyolojik faaliyet yapılmaktadır artık. Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, 7. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006, ss.137-152; *Din Sosyolojisi*, Derleyenler: Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, 3. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, ss.31-36.

⁴ Adil Çiftçi'nin ifadesiyle, "bu tür bir bilgi-sosyolojik din sosyolojisi, *araştırma öncesi ortaya konan ve tanımlanan bir din tarifi ile çalışmaz*. O, din'in anlamını, insanların ondan ne anladıkları açı(sın)dan kavramalıdır". Adil Çiftçi, "Bilgi-Sosyolojik Din Sosyolojisinde Bir Kavram: Durum Tanımı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (DEÜİFD)*, XXVII/2008, s.52 (ss.41-56). http://ktp.isam.org.tr/pdfdrq/D00036/2008_27/2008_27_CIFTCIA.pdf, 25.11.2018. Ayrıca bak., Gibson Burrell, Gareth Morgan, "Yorumlayıcı Sosyoloji", *Toplumbilimi Yazıları*, içinde, Derleyen ve Çeviren: Adil Çiftçi, Anadolu Yayınları, İzmir, 1999, ss.54-65 (ss.25-69).

⁵ Peter Winche, *Sosyal Bilim Düşüncesi ve Felsefe*, 2. Baskı, Çeviren: Ömer Demir, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, ss.118-126.

⁶ Örneğin, Marksist Fransız sosyolog Henri Lefebvre, günlük yaşamdan örneklerle kapitalizmi eleştirmektedir. Hakan Yapıcı, "Devrime Giden Yol (Modern Dünyada Gündelik Hayat – Henri Lefebvre)", (ss.1-7), https://www.academia.edu/13394307/Devrime_Giden_Yol_Modern_D%C3%BCnyada_G%C3%BCndelik_Hayat_Henri_Lefebvre_, 25.11.2018.

Bilindiği üzere bilimsel çözümler iki aşamadan oluşmaktadır. Bunların ilki teorik yani kuramsal aşamayı ifade eder. Diğeri de pratik yani uygulama aşamasından ibaret olmaktadır. Aslında düşünce sadece zihni bir muhakemeyi ifade etmez. Düşünce (yani teori) ile eşyayı gözlemlemek (yani uygulama) beraberce yürür.

Sosyolojik irdelemelerde düşünceyi yani teoriyi ifade eden yaklaşımlara kuramsal bakış açıları diyoruz. Sosyolojik çözümlerde nesnelere yani pratiğe ya da uygulamaya denk gelen kavram da toplum olmaktadır. Toplumsal ilişkiler üzerine üretilen teorik düşünceler veya başka bir ifadeyle sosyolojik irdelemeler kuramsal açıdan en temelde üçe ayrılmaktadır:⁷

a) Bunların ilki ve en eskisi makro/büyük ölçekli kuramsal yaklaşımlardır.

Bu kuramlar toplumların doğup büyüme ve yıkılmalarının kanun denebilecek genel ilkelerini (yani insanlığın genel değişme kanunlarını) bulmaya çalışırlar. Örneğin, İbn Haldun (1332-1406), asabiyet duygusunun yani kan ve/veya din bağının gücüne bağlı olarak toplumların canlı organizmalar gibi doğup, büyüüp neticede yıkıldıklarını anlatmaya çalışırken yaptığı şey makro sosyolojik bir yaklaşım olmaktadır.

b) İkinci ve daha yeni sayılabilecek yaklaşımlar ise middle/orta ölçekli kuramsal yaklaşımlardır. Bu kuramlar da toplumsal sınıflar arasındaki mesela işçi ile işveren arasındaki ilişkilerin çatışmaya mı yoksa uyuşmaya mı dayandığı üzerinde durmaya çalışır ve buradan elde ettikleri genellemelerden hareketle insanlığın genel değişme kanunlarını bulmaya çalışırlar. Dolayısıyla bu yaklaşımlar da kendi içinde iki grupta ele alınır:

b.1. Yapısal-İşlevselcilik: Amerikalı sosyolog Talcott Parsons'a (1902–1979) göre, toplum çatışma ile değil; kendini oluşturan öğelerin (aile, ekonomi, din, eğitim... vs.) yapının devamı yönünde icra ettikleri görevler (fonksiyonlar) sayesinde ayakta kalır. Örneğin tüm toplumlarda dinler aileyi destekler. Aile de dinin öğretildiği ilk kurumdur. Ekonomik yapı eğitimi destekler, eğitim de ekonomik yapıya nitelikli/kaliteli eleman sağlar...

b.2. Çatışmacılık: R. G. Dahrendorf'a (1929-2009) göre toplum, onu oluşturan aile, ekonomi, din, siyaset, eğitim gibi unsurlar arasındaki uyum sayesinde değil; çıkar grupları (fakir-zengin, kadın-erkek, amir-memur, patron-işçi) arasında daima var olan çatışma sonucu dengeye kavuşur. Çatışma toplumdan silinip atılamaz. Sadece sendika gibi aracı faktörlerle kurumsallaştırılabilir. Zira çatışma yapının değişimi için işlevseldir/gereklidir. Örneğin toplumsal ve ekonomik güç açısından kadın-erkek arasındaki çatışma, Amerika'da 1960'larda kadına da hak tanıyan bazı düzenlemeler yapılarak kurumsallaşmış (yani çözülmüş) oldu. Türkiye'de ise kadına evlilikte tek eş şartı koşma hakkı 1917'de tanınmıştır.

c) Üçüncü ve en yeni sayılabilecek yaklaşımlar ise mikro/küçük ölçekli kuramsal yaklaşımlardır.

Bu kuramlar, insanlıktan veya tek tek toplumsal yapılardan değil de, kişi ve küçük grupsal yapılar üzerinde sosyal psikolojinin deneysel tekniklerini kullanarak değişimin genel kuramlarını bulmaya çalışırlar. Bu kuramlar açısından gündelik hayattaki sosyal davranışlarımız çok önemlidir. Mesela asansörde kişilerin neden birbirlerinin yüzüne değil de daha çok yere veya tavana baktıkları ayrıntısı bizi sosyal hayattaki mahrem mesafeler konusuna götürmektedir. Lokanta sahibinin bir yandan müşterilerine yemeklerinden ne kadar hoşnut kaldıklarını sorarken (verilen ifade), diğer yandan tabaklarındaki yemeklerin bitip bitmediğine ve müşterinin ses tonlarına dikkat etmesi (iletilen ifade), bizi günlük hayatta izlenim yönetimi ve etkileşimde karşılama anı konusuna götürmektedir. Aşağıdaki sade tablo bu konuda genel bir bilgi sunmaktadır:

⁷ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1985. Antony Giddens, *Sosyoloji*, Hazırlayan: Hüseyin Özel, Cemal Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000.

TOPLUMSAL HAYATIN TAHLİLİNDE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR ⁸		
Makro/Büyük Ölçekli Kuramsal Yaklaşımlar	Middle/Orta Ölçekli Kuramsal Yaklaşımlar	Mikro/Küçük Ölçekli Kuramsal Yaklaşımlar
Bu kuramlarda toplumların genel gelişim ve çöküş kanunlarını ifade etmeye çalışılır. Örneğin, İbn Haldun (1332-1406), asabiyet duygusunun yani kan ve/veya din bağının gücüne bağlı olarak toplumların canlı organizmalar gibi doğup, büyüüp neticede yıkıldıklarını anlatmaya çalışırken yaptığı şey makro sosyolojik bir yaklaşım olmaktadır.	Bu kuramlar da toplumsal sınıflar arasındaki; mesela işçi ile işveren arasındaki ilişkilerin çatışmaya mı yoksa uyuşmaya mı dayandığı üzerinde durmaya çalışır ve buradan elde ettikleri genellemelerden hareketle insanlığın genel değişme kanunlarını bulmaya çalışırlar.	Bu kuramlar, insanlıktan veya tek tek toplumsal yapılardan değil de; gündelik hayattaki sosyal davranışlarımızdan hareketle toplumsal hayatın kuramsal ilkelerini elde etmeye çalışırlar. Mesela asansörde kişilerin neden birbirlerinin yüzüne değil de daha çok yere veya tavana baktıkları ayrıntısı bizi sosyal hayattaki “mahrem mesafeler” konusuna götürmektedir.

2. Gündelik Hayatın Dini Açıdan Sosyolojik Tahlili

Giddens'in ifadesiyle gündelik hayat iki açıdan sosyolojik incelemelere temel oluşturur:⁹

1- Toplumsal yaşantımız, gündelik hayattaki rutinlerimiz (alışlagelmiş davranış kalıplarımız) sayesinde gerçekleşmektedir.

2- Gündelik rutinlerimiz büyük toplumsal sistemlerin de anlaşılmasında temel yarar sağlamaktadır.

Gündelik hayattaki ilişkiler konusunda kent etnografyası üzerine araştırma yapan Yale Üniversitesi sosyologlarından Elijah Anderson bize önemli gözlemsel veriler sunmaktadır. Anderson bir çalışmada birbirine komşu iki mahallenin sokaklarında gerçekleşen toplumsal etkileşim türlerini incelemiştir. Çalışma, beyazlarla siyahların sokaklarda belirsizlik ve tehlikelerle dolu bir dünyada nasıl en az risk ve en çok karşılıklı saygıyla etkileşime girdiklerini ortaya koymaktadır.

Anderson, gündelik hayatta görülen etkileşimlerin toplum denen sistemi oluşturduğu sonucuna varmıştır. İncelemesinde, gündelik hayattaki etkileşimlerin temelinde insanların birbirlerini, cinsiyet, yaş, giysi, mücevher... gibi kriterlerle tanımlamaları ve buna göre etkileşime girip girmemeye karar vermelerinin yattığını ifade etmektedir. Karşılaşılan kişiler anılan kriterlere göre bir güvenilirlik denetlemesine tabi tutulmaktadır. Kolaydan zora doğru denetlemeden geçme sırası şu şekilde ifade edilmiştir:

- Çocuklar,
- Beyaz kadın ve erkekler,
- Siyah kadınlar,
- Siyah erkekler,
- Siyah genç erkekler.

⁸ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1985. Antony Giddens, *Sosyoloji*, Hazırlayan: Hüseyin Özel, Cemal Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000.

⁹ Gündelik hayatın incelenmesinde izleyen satırlarda başvurulan tasnif ve açıklamalar Giddens'in adı geçen eserinden özetlenerek konumuza uyarlanmaya çalışılmıştır.

Bu örneğin dini açıdan tahliline gelince İslam'da hüsnü zannın esas alınması gerektiği ilkesi en başta akla gelmektedir. Lakin araştırma açısından tedbirin de farz olduğunu hatırlamaktayız. Hava koşulları el vermediğinde veya saldırıya uğrama ihtimali olduğunda camiye gitmemek gerektiği de dini bir tavsiyedir. Hatta bile ölüme gitmek intihar etmek sayılmaktadır ve bu da haramdır. Fakat burada bu şekilde oluşan güvensiz toplumsal bir ortam veya ilişki halinin bir an önce çözülmesi gerektiği, dünyevi ve dini açıdan bunun acil bir mesele olduğu görülmektedir. Bu tür bir sosyolojik araştırma toplumsal hastalık durumlarımızdan birini tespit etmiş ve çözümü toplumun tüm kurumlarına havale etmiş olmaktadır.¹⁰

Hz. Peygamber inanmayanlarla bile iyi geçinmeyi esas almış; bu anlamda müşrik de olsa akraba ile ilişkileri sürdürmeyi tavsiye etmiştir. İslam'da "müellefe-i kulûb"a yani İslam'a kalbi eğilimli olanlara zekât bile verilebilmesini de bu yönde hatırlamakta fayda vardır. Hz. Peygamber bu bağlamda cennete girmeyi gündelik hayatın açık ve seçik dili ile şöyle özetlemiştir:

"Kendisine hiçbir şeyi ortak kılmayarak Allah'a ibâdet edersin, namazı devamlı kıalarsın, zekâtı verirsin, hısımlarla ilgi alakayı kesmezsin".¹¹

Güvenilir bir toplumsal dünyanın inşası için merhamet eğitimi gündelik hayatın tam merkezine yerleştirebilmeliyiz. Bunu başardığımız gün insanların gündelik hayatlarında %95 hüsnü zan, %5 de temkin anlamında suizan yer alacaktır. Başaramadığımızda ise yukarıda Anderson'ın sözünü ettiği %95'lik suizan durumu ortaya çıkabilecektir. Hz. Peygamber'in merhamet eğitimi belki de en iyi vurgulayan evrensel mesajı şu ifade yer almaktadır:

"Allah Teâlâ rahmetini yüz parça yaptı da doksan dokuz parçasını kendi yanında tuttu, bir parçasını yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle bütün mahlûklar birbirine acırlar (merhamet ederler). Ta ki kısrağ (yavrusunu emzirirken) çarpar endişesiyle bir ayağının tırnağını yukarı kaldırır".¹²

Kısaca, burada gündelik hayattan alınan küçük bir nesnel kesitin insanlar arası ilişkileri izahta ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Güvenilir bir toplumsal düzenin inşası için kuşkusuz öncelikle bir toplumsal düzenin nasıl işlediğine dair sağlam verilere dayalı kuramsal bir bakış açımızın; bir fikriyatımızın; bir zihniyetimizin olması gerekmektedir. Gündelik hayatın sosyolojik tahlilinde esas alınan belli konuları hatırlayacak olursak aşağıdaki kısa bilgiler yeterli olabilir:

2.a) Sözel Olmayan İletişim (Yüz, Jestler ve Duygular):

Bize konuşan kişinin yüzüne bakmamak ona değer vermediğimizi veya güvenilir bir kişi olmadığımız izlenimini ifade edebilir. Bu bağlamda iyi bir diplomat yüz ifadelerini iyi denetlemekle (örneğin gayet serinkanlı görünerek) ülkeler arası savaşları bile engelleyebilir.

¹⁰ Güvenin hâkim olduğu bir toplumda yaşamının önemine dair hikâye türünden birçok örneğe rastlamak mümkündür. Bir örnek olarak şu aktarılabilir: Adamın biri atını bağlamış ve indiği kuyudan su alıp yukarıya çıkıyormuş. O esnada bir başkası ona henüz kuyudan çıkmadan "bir zahmet bana da su getir, ayağım sakat kuyuya inemiyorum" demiş. O da denileni yapmak için tekrar kuyuya indiğinde öteki adam atını alıp kaçmış. Kuyudan çıkan adam meseleyi anlayınca arkasından "o at 3 altın bile etmez ben sana 10 altın vereceğim atımı geri getir" demiş. Hırsız gerçekten de 3 altın etmeyen ata 10 altın teklif edilmesinin sebebini merak ederek geri gelip özür dilemiş ve bu teklifin sebebini sormuş. Atın sahibi de, "ben atımı değil insanlara olan güvenimi satın aldım; atsız yaşarım ama insanlara güvenimi yitirirsem o toplumda hiç yaşayamam" demiş.

¹¹ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1998, "Zekât", 1, Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1998, "İman", 4.

¹² Buhârî, "Edeb", 19.

Örneğin, izlediğimiz bir televizyon programında Rauf Raif Denктаş (1924-2012), Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında BM'in Kıbrıs'taki olaylarla ilgili olarak düzenlenen bir toplantısında soğukkanlı duruşu ve akıcı İngilizce konuşması sayesinde çıkartmaya epey bir zaman kazandırdığını ifade etmişti.

Hz. Peygamber'in, "(Mümin) kardeşinin yüzüne tebessüm etmen bir sadakadır"¹³ sözü de sözel olmayan iletişim konusunda ele alınabilecek bir örnektir. Hz. Peygamber ayrıca muhatabı konuşurken yönünü ve gözlerini ondan hiç ayırmamış.

Tebessüm sözel olmayan bir iletişim türü olsa da, ihtiva ettiği toplumsal bağlamını/anlamını bildiğimiz için biz onu çoğu kere rahatlıkla anlarız. Mesela Hz. Peygamber'e bir sahabî geliyor ve bir derdini arz ediyor:

- Ben helak oldum, Ramazanda oruçlu iken kefareti gerektirecek bir hata yaptım, dedi.
- Peygamber ona, bir köle azat et, buyurdu. O zât:
- Benim köle azat edecek malım yok, dedi. Peygamber:
- Öyleyse iki ay arka arkaya zincirleme (kefaret olarak) oruç tut, buyurdu. O da:
- Buna güç yetiremem, dedi. Peygamber:
- Öyleyse altmış fakire yemek yedir, buyurdu. O zât:
- Onları doyuracak şeyin yolunu da bulamam, dedi. Peygamber de ona içi hurma dolu bir paket vererek:
- Bu hurmayı al, yoksullara sadaka yap, buyurdu. O zât:
- Benden daha fakir olana mı vereceğim? Allah'a yemin ederim ki Medine'nin kara taşlı iki yanı arasında benim ailemden daha fakir bir ev halkı yoktur, dedi. Bunun üzerine Peygamber yan dışleri meydana çıkıp görülünceye kadar güldü. Sonra da o adama:
- O takdirde bunu sizin ev halkı yesin, buyurdu.¹⁴

Bu hadis aslında İslam'ın ruhunun merhamet olduğunu gündelik hayatın nesnel ve açık diliyle bize evrensel bir tarzda anlatmaktadır. Hz. Peygamber'in gündelik hayatının hadis verileriyle izahının önemi burada bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

2.b) Sözel İletişim:

Gündelik hayattaki kısa ve özlü konuşmalarımız öylesine karmaşıktır ki, bunları anlayabilecek bir bilgisayar programının asla yapılamayacağı kabul edilmektedir. Meşhur fıkraya göre, her şeye cevap veren bir bilgisayar icat edilmiş; herkes sözel kısa bir soru soruyor cevabını çıktidan yazılı olarak alıyor. Temel de kısaca "selamun aleyküm hemşerim ne var ne yok" diye sormuş ama bilgisayar ve yazıcı aşırı çalışmaktan infilak etmiş. Bilgisayarın infilak etme nedeni *dile getirilmemiş varsayımlardan oluşan toplumsal bağlamı* bilememesidir. Temel'in sorusunda dile getirilmemiş varsayım "nezaketen soruyorum" ifadesidir. Toplumsal bağlam adı üstünde toplumdan topluma ve aynı toplumun içindeki yöreden yöreye, zamana ve kişilere bağlı olarak değişen bir anlam ifade eder. Toplumsal bağlam canlı olduğu için iletişim anına ve iletişimde bulunan kişilere göre her an bile değişebilir. Bunu bilgisayarlar tahmin edemez; daha doğrusu o kadar bağlam/ihtimali bilgisayara önceden yükleyemeyiz.

– Nasılsınız? sorusuna iki şekilde cevap verilebilir:

a) Toplumsal bağlamı bilerek (yani bu soru kibarlık gereği sorulmaktadır ve cevabı da içinde saklıdır):

¹³ Tirmizî, *es-Sünen*, Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, Riyad, 1998, "Birr", 36.

¹⁴ Buharî, "Edeb", 68.

- “Teşekkür ederim iyiyim” karşılığı en muhtemel cevaptır. Burada da dile getirilmemiş varsayım “nezaketen sorduğunuzu biliyorum” ifadesidir. Bazen de “teşekkür ederim biraz başım ağrıyor, acil bir işim var, acilen paraya ihtiyacım var”... gibi sıkıntılarımızı da dile getirebiliriz.

b) Toplumsal bağlamı bilmeden:

- Ne bakımdan; sağlığı; para durumun; iş durumum; aile durumum; psikolojik durumum... açısından mı? Bu tür bir cevap pek beklenmedik bir cevaptır. Birisi böyle cevap verse bize ona genellikle “sadece nezaketen sordum” deriz ya da sorunuyla mümkünse ilgilenmeye; ona yardımcı olmaya çalışırız.

Fıkralara gülme sebebinin sosyolojik açıdan izahı da buradan hareketle yapılmaktadır. Fıkra, komedi veya şaka, konuşmada bulunan dile getirilmemiş varsayımları bilerek yanlış anlamaya veya bilerek birisi adına; (örneğin Temel adına) yanlış anlamaya ya da bu varsayımların başka çağrışımlara sebep olmasına dayanır. Mesela iş yerinde Temel patronla olan bir randevusuna 30 dakika geç kalmış. Patron neden geç kaldığını sorunca, “15 kat merdiven çıkmak zorunda kaldum da ondan” demiş. Patronu “asansöre binseydin ya” deyince, “once ona bindum tabi demiş”. O zaman neden geç kaldığını tekrar sorunca, “asansöre bindum, baktum yazayı ona 10 kişiliktir, bekledum 9 kişi daha gelmeyince mecbur kaldum 15 kat merdiven çıkmaya” demiş.

Burada dile getirilmemiş varsayımlar, “10 kişiliktir” yazısının altında gizli olan “bu asansör en fazla 10 kişi taşıyabilir; 10 kişiden fazla adam binmesin” şeklindeki toplumsal bağlam yani anlamdır. Temel bu anlamı normalde bilmesine rağmen ya dalgınlığına veya saflığına geldiği için meseleyi anlamamış ya da biz onu onun adına yanlış anlıyoruz yani fıkrayı biz uyduruyoruz. Yani fıkra ya dalgınlık veya saflık¹⁵ neticesinde olaydaki toplumsal anlamın anlaşılabilmesi nedeniyle orijinaldir; ya da benzer bir olaydan ilham alarak onu biz uydurmuşuzdur. Bu uydurma esnasında dile getirilmemiş varsayımı yani olaydaki ya da sözdeki toplumsal bağlamı/anlamı Temel adına yanlış anlayarak fıkrayı naklediyoruz.

İslam kültüründe mizahın önemi büyüktür. Nasreddin Hoca edebe uygun bir üslupla bize ahlaki dersler vermektedir. İnsanları güldürmek, sevindirmek sevaptır; bu sevindirme işi bazen maddi yardımla olur bazen de bir espri yaparak muhabibimizi tebessüm ettiririz. Hiçbir gücümüz yoksa bile en azından “tebessümüke livechi ehîke sadekatün (تبسّمك في وجه أخيك لك صدقة); kardeşinin yüzüne tebessüm etmen de bir sadakadır”¹⁶ diyerek Peygamberimiz bize son çareyi öğretmektedir.

Yani aktardığımız fıkraları anlatabileceğimize dair doğrudan ayet-hadis aramamıza gerek yoktur. Hz. Peygamber bize demek istiyor ki, “kardeşinin sıkıntısını hafiflet”. Kimisi maddi destekle (ekonomik iletişimle) kimisi de fıkra gibi sözel iletişim desteği ile bu iyiliği yapabilir.¹⁷

Hz. Peygamber de normal bir insan olarak yaşadığı için yani o da bizim gibi bir beşer (أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ)¹⁸ olduğu için latife yapması mümkündür. Fakat edebe, ahlaka aykırı kaba ve zararlı şaka yapmamıştır; hatta bu tür

¹⁵ Vuku bulmuş bir olaydaki saflıktan hareketle benzer birçok olay üretmemiz de fıkralara kaynaklık etmiş olabilir. Şu fıkra bu konuya bir örnek görünümündedir: Temel bir yere altın gömmüş, üzerine de orada bir şey olduğu anlaşılmasın diye küçük bir tabela yazıp asmış. Tabelaya, “burada altın yoktur” yazıyordu. Tabi altınları Dursun almış ve o da bir tabela yazarak oraya koymuş. Onun tabelasında şöyle yazıyordu: “Buradaki altınları Dursun almadi”.

¹⁶ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 36.

¹⁷ Fıkralar bazen karşılıklı yardımlaşma ve hediyeleşme gibi toplumsal değerlerin incitmeden utandırmadan; aksine tebessüm ettirerek canlı tutulması bağlamında yapılan şakalaşmalardan da doğabilirler. Tıpkı şu fıkranın da işaret ettiği üzere: Temel, akşama evlerine misafir olarak gelecek olan Dursun’a evinin adresini tarif ediyor. “Şu sokaktan sağa, sonra sola, sonra sağa iki sokak sonra sola dön, ilk yeşil evin 1. katının ziline burnunla basarak zili çaldır” diyor. Dursun da, “zile neden burnumla basayım ki”, deyince Temel de, “e görgüsüz olmadığın için ellerinde ağır hediyelik paketler olacak, mecburen basacak tek uygun şey burnundur daa”, diye cevap veriyor.

¹⁸ Fussilet, 41/6: “De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahy olunuyor. Artık O'na yönelin, O'ndan mağfiret dileyin. Ortak koşanların vay haline!”. Diyanet Vakfı mealinden.

şakaları yasaklamıştır. Burada zikre değer şakalarından ve hatta en çok duyduğumuz şakalarından biri, yaşlı bir kadının Cennete girip giremeyeceğine dair bir sorusuna, “bu halinle Cennete giremeyeceksin” diye cevap vermesidir. Yaşlı kadın üzülünce Hz. Peygamber bu sefer şakasını “bu yaşlı halinle değil genç halinle sen de inşallah tabii ki Cennete gireceksin”¹⁹ şeklinde izah ediyor. Bir diğer meşhur şakası da savaşa deve ile katılmak isteyen bir sahabeye deve yavrusu verilmesini söylüyor; adam da deve yavrusuyla savaşılamayacağını ifade edince Hz. Peygamber latifesini “bilmiyor musun her deve bir devenin yavrusudur”²⁰ şeklinde latifesini açıklıyor. Hz. Peygamber’in gündelik hayattan verilen bu iki latifesi bizlere onun ahlaka, örnek şahsiyet rolüne uygun olarak hareket ettiğini açık bir şekilde göstermektedir. Yani vahiy dışında Hz. Peygamber tam/normal bir insan olarak beşeriyete her konuda örnek olmuştur.

2.b.1) Nidâ İfadeleri:

Giddens’in ifadesiyle tepki haykırıları (nidâ ifadeleri) boşuna şeyler değildir; onlar bazen hayat kurtaracak kadar işlevseldirler. Dünyada tek olsaydık, düşerken veya bir eşya taşırken ‘aman!’ der miydik? Temel ile Dursun bir inşaatta üst kata tuğla çekmektedirler; Temel 10. katta tuğlaları alır, altta 1. katta da Dursun tuğlaları yukarı gönderir. Bir ara Temel’in makaraya bağladığı tuğlalardan biri 10. kattan düşmeye başlar ve 1. kattaki Dursun’un tam kafasına vurmak üzeredir. “Dursun kaç tuğla düştü kafana vurmasın” dese bu altı kelimenin telaffuzu 2 saniye alacak ve uyarı işe yaramadan tuğla kafasına vuracaktır. Ama saniyenin yarısı kadar bir sürede tepki haykırılarından “ula ula ula!” ifadesini seçerse Dursun’un zaman kazanma ihtimali daha yüksek olacaktır. Ama fıkraya göre Temel “ula ula ula!” dese de peşinden “ulaaaaa!” demek zorunda da kaldı yani tuğla Dursun’un kafasına vurdu. Burada “ula ula ula!” şeklindeki uyarıda (teпки haykırısında) gizli bir toplumsal anlam var yani dile getirilmemiş bir varsayım var. O da, “Dursun kaç tuğla düştü kafana vurmasın” ifadesidir. Yine şaka yollu ifade edersek, Dursun bu makale gibi sosyolojik bir tahlili okuma şansına nail olamadığı için Temel’in “ula ula ula!” şeklindeki tepki haykırısını (uyarısını) anlayamadı ve tuğladan kurtulamadı.

Giddens’tan bir örnekle devam edecek olursak; “aman!” ifadesinin dile getirilmemiş varsayımsal bağlamları yani bu sözde gizli toplumsal anlamlar şunlar olabilir:

- Dikkat edin! Size çarpmasın!
- Önemli bir şey yok, basit bir sakarlık!
- (Bebek havaya atılıp tutulurken söyleniyorsa) Yavrum sen korkma, ama bu hareketi yaparken ben de dikkat etmeliyim!

Hız. Peygamber döneminin gündelik dilinin de kendine özgü ünlemleri vardı kuşkusuz. Arapçada “isim-fiil” dediğimiz dil kalıplarının Türkçedeki karşılığı olarak daha çok “ünlem” ifadesi kullanılmaktadır.²¹ Arapça’da ünlemler varsa bu mutlaka bir şekilde hadislerde de yer almış olmalıdır. Nitekim hadislerde ünlemlerin genellikle müjdeleme veya uyarı anlamında kullanıldığı görülmektedir. Ünlemlerin gündelik hayattaki etkileşimlerimizi kolaylaştırdığı unutulmamalıdır. Zaten “yessirû ve lâ tuassirû” yani “kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; sevdiniz, nefret ettirmeyiniz” (يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تُنْفِرُوا);²² “Rabbim işimi kolaylaştır”

¹⁹ İbnü'l-Esir el-Cezerî, *Câmiü'l-usûl min ehâdîsi'r-Resûl*, thk. Abdülmecid Selim Muhammed Hâmid el-Fikî., Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1980, V, 318.

²⁰ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 57.

²¹ Arapça’daki “isim-fiiller”in Türkçe karşılıkları olarak “ünlemler” konusunda karşılaştırmalı bir çalışma örneği olarak, Ali Bulut, “Arapça ve Türkçede İsim-Fiil - Ünlem Karşılaştırması Üzerine Bir Deneme”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 22, Kış 2005, ss.225-244’e bakılabilir. http://isamveri.org/pdfdrg/D01777/2005_22/2005_22_BULUTA.pdf, 10.10.2018.

²² Buhârî, “İlm”, 12; Müslim, “Cihâd”, 6.

(وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي)²³ şeklindeki bir tutum hem gündelik hayat hem de din açısından önemli bir hükümdür. Hadislerde bu uyarı veya müjde ünlemlerine dair birkaç örnek olarak şunlar zikredilebilir:

“...عليكم بما تطيقون...”;²⁴ “...إياكم والظن...”;²⁵ riayet etmektir”;

“...ألا أخبركم / ألا أنبئكم...”;²⁶ dikkat edin size en büyük günahları haber ereyim mi? Allah’a ortak koşmak; ana-babaya isyan ve yalan şahitlik”;²⁶ “...ألا أخبركم...”;²⁷ dikkat edin size ateş ehlini haber vereyim mi? Katı yürekliler, hilekâr ve kibirliler”;

“...فوالذي نفسي بيده...”;²⁸ nefsim yed-i kudretinde olana yemin olsun ki, beni anne-babanızdan daha çok sevmedikçe tam iman etmiş olamazsınız”.²⁸ “...فوالله...”; Allah’a yemin olsun ki, amelde usanmadıkça Allah da size vermekte usanmaz”.²⁹

Bunlara benzer şekilde, “nefsim yed-i kudretinde olana yemin olsun ki bir Mü’minin öldürülmesi, Allah katında, dünyanın yok olmasından daha büyük bir hâdisedir”;³⁰ “size cennet ehlini haber vereyim mi? Her zayıf ve güçsüz olan kimsedir. Öyle bir kimsedir ki, bir konuda Allah’a yemin etse, Allah onun yeminini boşa çıkarmaz, yerine getirir. Size cehennem ehlini de haber vereyim mi? Her katı yürekli, şımarık, kibirli olan kimsedir”;³¹ “dikkat edin, Allah babalarınız üzerine yemin etmenizi yasaklamıştır”³²... şeklinde başka birçok ünlemler uyarılara da rastlamak mümkündür.

2.b.2) Dil Sürçmeleri:

Dil sürçmeleri, psikiyatrik veya psikolojik birer vaka olarak ele alındığında bilinçaltına itilmiş düşüncelerin aniden ortaya çıkması biçiminde izah edilmektedir. Gündelik hayatta ise daha çok heyecan veya acelecilikten kaynaklandıkları gözlemlenmektedir. Dilbilim açısından bazen bunların dilin yapısını bilmemekten kaynaklandığı ifade edilir. Örneğin (köşeli parantez içi ifadeler cümledeki hatayı gideren eklemelerdir):

- “Lisenin ikinci sınıfından tatile çıkmıştım” ifadesi anlatım bozukluğudur ve dilin yapısını iyi bilmemekten kaynaklanır. Doğrusu “lise ikinci sınıfta okurken tatile çıkmıştım” ifadesi olmalıdır.
- “Zehirlenmelerde ayran [içilmeli] veya yoğurt yenmelidir”;
- “[Onunla] bir dakika göz göze gelir, dünyaya rengini değiştirdik; olur mu olurdu”;
- “Bu arada babamın atlarından biri ölmüş, [babam] ötekini de satmış”;
- “Ertesi gün yağmurlu bir hava idi [vardı]” ifadeleri de benzer birer örnektir.³³

²³ Tâhâ (20)/26.

²⁴ Buhârî, “Edeb”, 57.

²⁵ Buhârî, “İman”, 32.

²⁶ Buhârî, “Edeb”, 6.

²⁷ Buhârî, “Edeb”, 61.

²⁸ Buhârî, “İman”, 13.

²⁹ Buhârî, “İman”, 32.

³⁰ Nesâî, *es-Sünen*, Beytül-Efkârî’ d-Devliyye, Riyad, 1998, “Tahrîmu’ d-Dem”, 2; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvînî, *es-Sünen*, Beytül-Efkârî’ d-Devliyye, Riyad, 1998, “Diyât”, 1.

³¹ Buhârî, “Tefsir”, 68; Müslim, “Cennet”, 46-47.

³² Buhârî, “Eymân”, 4.

³³ Hasan Bahadır, *Roman Hikâye ve Günlük Gazetelerdeki Anlatım Bozuklukları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, ss.159,191,195-196,202.

- “Sayın müşterilerimiz, rahat yataklarımızı deneyin, kişisel olarak ben, sattığımız her yatağın arkasında duruyorum”. Yani burada “yatağın sağlamlığına kefilim” demek istenmiştir. (Bu örnek Giddens’tan alınmıştır).
- “Eşyalarla arabanın Los Angeles Polis Merkezi tarafından çalındığı duyuruldu”. Giddens’tan alınan bu örnekte de dilin kullanım kuralına uyulmadığı görülmektedir. “Los Angeles Polis Merkezi tarafından” şeklindeki özne grubu cümlenin başına alınmalıydı. Bu dil sürçmesi hırsızın polis merkezi olduğu zannına sebep olmaktadır.
- “Kurttan ayrılanı sürü kapar”; “sivilcende burun çıkmış” gibi örneklerde de benzer durum söz konusudur.³⁴

Yani dil sürçmeleri sadece psikiyatrik birer vaka değildir; bazen dili doğru kullanamamaktan da kaynaklanabilmektedirler. Siyasetçilerin dil sürçmeleri bazen onlara karşı bir sempatinin doğmasına da neden olmaktadır. Bir bakıma güldüğümüz insan artık bizi güldürüp mutlu eden insana dönüşmektedir.

Bu türden sürçmeler bilerek yapılıyorsa şaka olarak nitelenebilir. Ancak kasıtsız yapılıyorsa bunlar, insanlardan sürdürmelerini beklediğimiz denetimli konuşma üretmedeki tutukluklar olarak görülür ve bunu bir haber spikeri yapıyorsa her hatasına karşılık eksi puan alabilir.

Dil sürçmelerindeki benzer durumun Hz. Peygamber döneminde de vuku bulmuş olması muhtemeldir. Abdullah bin Mes’ûd’un, bir adama Kur’an okumayı öğretirken, dili dönmediği için “taâmu’l-esîm (الأثم طعام); günahkâr yemeği” anlamındaki ayeti “taâmu’l-yetîm (طعام اليتيم); yetim yemeği” şeklinde birkaç defa telaffuz edince, ona “bari taâmu’l-fâcir (طعام لفاجر); günahkâr yemeği diye oku” dediği rivayet edilmektedir. Kıraat açısından bu uygulamanın ittisâ yani genişlik/kolaylık olarak anlaşılıp buna cevaz verildiği ifade edilir.³⁵ Başka bir rivayette bunun Ebu’d-Derdâ olduğu belirtilmektedir. Ebû Hanife’nin de bu rivayete dayanarak Farsça mealde namaz kılınabileceğine izin verdiği ancak daha sonra bu görüşü terk ettiği rivayet edilmektedir.³⁶

Dil sürçmeleri insanın elinde olan yani ihtiyarî hususlar olarak telakki edilmediğinden bunlarla ilgili dini, hukuki ve örfi açıdan kesin bir yaptırım söz konusu değildir. Ancak dil sürçmelerinin gündelik hayat açısından etkileşimi kısıtlayıcı bazı tesirleri söz konusudur. Belli mesleklerde bu gibi hataları çokça yapanlara bazı yaptırımlar uygulandığı bilinmektedir.

2.b.3) Odaklanmış Etkileşim ve Karşılaşmalar:

Gündelik hayatta eylemlerimizin çoğu başkalarıyla karşılaşma anlarındaki tutum ve davranışlarımızdan oluşmaktadır. Evde, sokakta, işte, davet edildiğimiz toplantılarda veya sinema, düğün gibi eğlence mekânlarında başkalarının bizi nasıl görmek istediğini az ya da çok dikkate alarak hareket ederiz. Bir konferansta bizden beklenen tutum ve davranışları dikkate alır; tıraş olur, resmi giyinir, konuşmalarımıza azami derecede dikkat ederiz ama bir futbol karşılaşmasını izlemeye gittiğimizde aşırı argo sloganlar atabiliriz.

Giddens’in ifadesiyle, gündelik hayatın sosyolojik tahlili açısından *odaklanmamış* etkileşim, adı üzerinde bireylerin örneğin kalabalık bir caddede veya sinema salonunda varlıklarının farkında olmalarını; *odaklanmış*

³⁴ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: İsa Sarı, “Bir Dil Sürçmesi Türü Olarak Çaprazlama ve Türkçe Örnekler Bağlamında Yapısal Özellikleri”, *SUTAD*, Güz 2017; (42): 85-95 E-ISSN: 2458-9071, sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/download/1042/816, 26.09.2018.

³⁵ Yusuf Alemdar, “Kıraatlerin Ortaya Çıkışı Meselesine Yeni(den) Bir Bakış”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII/2, (ss.143-170), Aralık-2004, Sivas, s.149.

³⁶ İbn Acîbe el-Hasenî, *Kur’an’ın Tefsiri ve Tasavvufî İşaretleri*, Tercüme: Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2005, Cilt: 9, s.44/709.

etkileşim ise, örneğin bir seminerde varlıklarının farkında olmalarını ifade eder. Odaklanmış etkileşim anına da *karşılaşma* denir. Karşılaşma anında sözlü veya sözlü olmayan yüz yüze ilişkiler gerçekleşir ve bu ilişkilerde *verilen ifadeler* ile *iletilen ifadeler* birbirinden farklı olabilir. Örneğin, Lokanta sahibi müşterilerine yemeklerinden ne kadar hoşnut kaldıklarını sorarken (verilen ifade), tabaklarındaki yemeklerin bitip bitmediğine, ses tonlarına dikkat edebilir (iletilen ifade).

Odaklanmış veya odaklanmamış etkileşimde daima karşımızdakilerin durumunu az veya çok ama mutlaka bir şekilde dikkate alarak hareket etmekteyiz. Bu husus da *“izlenim yönetimi”* dediğimiz konuda ele alınmaktadır. Bu nedenle karşılaşmalarda izlenim yönetimi çok önemlidir ve dolayısıyla karşılaşmalar izlenim yönetiminin içerisinde ele alındığında daha anlaşılır olmaktadır.

İzlenim yönetimi o kadar önemlidir ki fıkralara bile konu olan birçok örnek bulmak mümkündür. Mesela bunlardan birine göre Temel bir gün arkadaşlarına, “bugün otobüse binerken garip bir olay yaşadım” der. Onlar da “hayrola nedir?” derler. O da, “otobüse bindüğümde şoför bana sanki bilet atmamışım gibi manali manali baktı” der. Onlar da “peki sen ne yaptın?” deyince o da, “ben da sanki bilet atmışım gibi manali manali ona baktım daa!” der. Yani fıkradan hisse gündelik hayatta izlenim yönetimi dediğimiz husus günlük sosyal etkileşimlerimizin merkezinde yer almaktadır.

2.b.4) İzlenim Yönetimi:

Giddens’in ifadesiyle izlenim yönetimi, kişinin başkaları tarafından izlendiğini dikkate alarak izlenimin türüne göre kendini yönetmesi; rolünü ona göre icra etmesidir. Mesela öğretmen sınıfa takım elbiseli ve kravatlı girip ifade ve davranışlarını ölçülü yönetirken, maç izlemeye gittiğinde ise farklı bir kıyafet ve daha rahat bir üslup kullanabilir.

İzlenim yönetimine İslami açıdan çok örnek bulmak mümkündür. İslami kültüre göre kişi Allah onu her an izliyormuşçasına hareket etmeye çalışmalıdır. Tasavvufta murakabe (المراقبة) dediğimiz kavram izlenim yönetimine denk sayılabilir. Murakabe, “kulun, sürekli biçimde Allah Teâlâ’nın gözetimi altında bulunduğu şuur ve idrakinde olması anlamında tasavvuf terimidir”.³⁷

Hz. Ömer bir evin tam yanından geçerken gayri ihtiyari içeride anne ile kızı arasındaki konuşmaları duyar. Anne süte biraz su katmaktadır ve bunu gören kızı da Hz. Ömer’in süte su katılmasını yasakladığını söyler. Annesi, gecenin bu saatinde Hz. Ömer’in kendisini göremeyeceğini söyleyince kızı da Hz. Ömer göremese bile Allah’ın her an gördüğünü ifade eder.³⁸

Bu örnekte sadece insanların bizi izleme durumuna göre tavır almamız değil, en başta her an Allah’ın izlediği inancıyla hareket etmemiz gerektiği anlatılmak istenmektedir. Bu konuda belki de tüm bu çalışmayı özetleyecek nitelikte güzel bir örnek olarak meşhur “Cibril veya İhsan Hadisi” hatırlanabilir. Bu rivayete göre, Cibrîl (a.s.) bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yanına insan suretinde gelerek ona şu beş soruyu soruyor; biri hariç dördünün cevabını alıyor.³⁹ Bu hadisi tablo halinde incelemek daha öğretici olabilir:

³⁷ Süleyman Uludağ, “Murakabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Yıl: 2006, Cilt: 31, s.204 (s.204) <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=310204>, 06.10.2018.

³⁸ Ebu’l-Ferec Cemâluddîn İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-Safve*, Tahkik: Mahmûd Fahûrî; Dârü’l-Meârif, Beyrut, 1979, Cilt: II, ss.203-204.

³⁹ Buhârî, “İman”, 37; Müslim, “İman”, 1.

Cibrîl Hadisi	
Sorular	Cevapları
1- İslam nedir?	<u>İslâm:</u> a) Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in de Allah'ın Rasûlü olduğuna şahadet etmen; b) Namazı dosdoğru kılman; c) Zekâtı vermen; d) Ramazan orucunu tutman ve e) Gücün yeterse hac yapmandır.
2- İman nedir?	<u>İman:</u> a) Allah'a; b) Meleklerine; c) Kitaplarına; d) Peygamberlerine; e) Ahiret gününe; f) Kadere, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmandır.
3- İhsan nedir?	<u>İhsan:</u> Allah'a O'nu görüyormuşçasına ibadet etmendir. Her ne kadar sen onu görmüyorsan da, o seni kesin görür.
4- Kıyamet ne zaman?	<u>Kıyametin zamanı:</u> Kendisine soru sorulan, sorandan daha çok bilgi sahibi değildir.
5- Kıyametin alametleri nelerdir?	<u>Kıyametin alametleri:</u> Câriyenin kendi efendisini doğurmasını (İbn Hacer'e göre; ana-babaya âsi çocukların çoğalmasını) ve yalın ayak, çıplak, yoksul koyun çobanlarının bina yapmakta birbirleriyle yarış ettiklerini (İbn Hacer'e göre; hayırda değil de şerde yarışın çoğalmasını) görmendir.

Burada "ihşan" kavramı meselenin en önemli kısmını oluşturmaktadır ve gündelik hayatta izlenim yönetiminde insanların dürüst olmaları halinde dünyada olumsuzlukların asgariye ineceğine işaret etmektedir. İzlenim yönetiminde başkalarının bizi görmek istediği şekilde bir tutum içine girmeye çalışma gayreti genel anlamda toplumda örfe karşı saygılı olmayı ifade etmektedir. Bu ifade, içine girilen kültürle uyuşmayı içine alacak kadar geniş bir kavram olarak da anlaşılabilir. Başka bir ifadeyle izlenim yönetimi toplumda saygılı edep bir şahsiyet olma beklentisi anlamına gelmektedir. Bu durumda "Allahtan utanmazsan bari kuldun utan" özdeyişinin hadislerdeki karşılığı olarak "insanların baştan beri duyageldiği nebilik sözlerinden biri, 'utanmıyorsan dilediğini yap' sözüdür"⁴⁰ ifadesini görmekteyiz. Yani aslında evrensel bir ahlaki ilkeyi anlatan bu hadis bize gündelik hayatımızda başkalarını saygının bir gereği olarak dikkate almamız gerektiğini ifade etmektedir.

2.b.5) Gündelik Hayatın Ön ve Arka Bölgeleri:

Giddens'tan özetle, gündelik hayat bir tiyatro oyununa benzer. Örneğin anne-baba, ön bölgede (herkese açık alanda) çocuklarına kötü örnek olmamak için kavga etmez ama arka bölgede (çocuklar uyuduktan sonra) sert bir tartışmaya girebilirler. Aynı partideki iki politikacı birbirini ön bölgede (TV karşısında) seviyor gözüküp arka bölgede (parti merkezindeki basına kapalı toplantılarda) ise birbirlerine selam bile vermeyebilirler. Ya da bizdeki siyasi tartışmalarda görüldüğü üzere tam tersine halka açık ön bölgede (TV karşısında) kavgalı rol icra edip arka bölgede (TV'ye kapalı çay salonunda) iki samimi arkadaş gibi sohbet edebilirler. Bir garson ön bölgede (servis kısmında) müşteriye çok kibar davranabilir ama arka bölgede (mutfaka girince) servisi neden geciktirdiği gibi bir nedenle veya öylesine sebepsiz yere arkadaşına küfürler savurabilir.

Gündelik hayatın ön ve arka bölgelerindeki davranışlarımızın ahlaki açıdan nasıl olması gerektiğine dair İslami mirasımızda çok önemli öneriler mevcuttur. Cibril hadisi bize her an her yerde bizi Allah'ın gözetlediğini en güzel bir üslupla anlatmaktadır. İslami kültürde "Allah'tan utanmıyorsan bari kuldun utan" özdeyişi her zaman ve yerde hayâ duygusunu unutmamamız gerektiğini haber vermektedir. "Müslümanın

⁴⁰ Buharî, "Enbiya" 54, "Edeb", 78. Bu konuda farklı bir okuma için, Mustafa Işık, "Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an Çerçevesinde Hayânın Evrenselliği: Utanmadıktan Sonra İstedildiğini Yap!", C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, Cilt: XVII, Sayı: 1 ss.261-288'e (<http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/2540.pdf>) bakılabilir.

hatasını örtenin Allah dünyada ve ahirette hatasını örter"⁴¹ hadisi de, hayâ ilklerine uymaya gayret etsek de öyle ya da böyle; ihtiyari veya gayri ihtiyari hatalarımız olduğunda ne yapmalıyız? Başkalarının hatalarını hakaret için bir fırsat olarak değerlendirme tutumunu sergilersek o zaman bu da başka bir hayâsızlık olacaktır. En güzel tutum, kötülüğü yaymamak ve hoşgörülü olmak adına affedici olmaktır. Böylece bir taraftan hoşgörülü bir toplumun oluşmasına katkı sunarken, diğer taraftan da hatalarımızın gizli kalmak suretiyle sosyal zararlarının asgariye indirilmesini sağlamış oluruz.

Kısaca, iyilikte de kötülükte de muamelede toplum huzurunun belirleyici kıstas olduğu görülmektedir. Bu bağlamda iyiliklerin, bireysel iyilikler ve sosyal iyilikler şeklinde tasnif edilip kıyas yapılarak kişiye buna göre muamele takdir edildiği anlaşılmaktadır. Namazın evde bireysel bir ibadet olarak icrası 1 sevap ile ödüllendirilirken, camide cemaatle icrası sosyal yararlarından veya toplumsal birliğe olan katkısından dolayı 27 kat sevap ile ödüllendirilmektedir. Kısaca gündelik hayatın sosyolojik tahlili bize bir bakıma fitri davranışlarımızı göstermektedir. Çocuklarının gözü önünde tartışmamaya özen göstermek muhtemel bir sosyal zararın büyümesini engellemek adına ahlaki bir tutum olarak görüldüğü ve bu da fitri olduğu için bu tutum din tarafından da desteklenmektedir. Yani burada din ile toplum arasındaki ilişkinin *tamamlamacı* niteliğini görmekteyiz.

2.b.6) İzlenim Yönetiminde İşbirliği (Mahrem Muayeneler):

Bir erkeğin kadın doktora veya bir kadının erkek doktora muayenesi meselesi dünyanın her yerinde az veya çok ama mutlaka zor bir etkileşime örnektir. Hepimiz bu konuya aşinayız. Bu muayeneler esnasında mutlaka az veya çok utanıp sıkılmalar olmaktadır. Burada utanıp sıkılmaların en aza indirilebilmesi için doktor, hemşire, hasta ve hasta yakınlarının en ideal işbirliği içerisinde olması kaçınılmazdır. Günümüzde bu tür muayenelerle alakalı olarak doktora, hemşireye, hastaya ve hasta yakınına ait birçok hataya ya şahit olduk ya da düştük. Bunun sebebi izlenim yönetiminde ideal işbirliği yapmamızı sağlayacak bilgi ve eğitime sahip olmayışımızdır. Öncelikle yapılması gereken şey kültürümüzle kavga eden değil; onunla tamamlamacı ilişkiye giren bir iletişim biçimi veya izlenim yönetimine tabi olmaktır. Giddens'tan özetlenerek alınan aşağıdaki örnek meseleyi daha açıklayıcı olabilir:

İZLENİM YÖNETİMİNDE İŞBİRLİĞİ: MAHREM MUAYENELER

James Henslin ve Mae Briggs, oldukça nazik bir karşılaşma türünü inceliyor: Bir kadının jinekoloğuna gitmesini.

AÇILIŞ SAHNESİ: Kadın kendi kimliğini geçici olarak dışarıda bırakıp hasta rolünü benimsemeye başlıyor. Erkek doktor hastayı nazikçe dinler ve muayeneye karar verince odayı terk eder.

ANA SAHNE: Hemşire içeri girer ve hastayı muayeneye hazırlar. Hemşire, hastanın kendini *mahremiyetleri olan* bir insan yerine, *incelenecek bir beden* olarak algılamasını sağlar. Kadının elbiselerini alır görünmeyen bir yere koyar, bedenini bir çarşafı örter. Doktor içeri girdiğinde, hemşirenin varlığı, doktor-hasta etkileşiminin cinsel çağrışımlardan uzak olmasını sağlar. Doktor bu etkileşimi tıbbi sorular dışında konuşmayarak iyice cisimleştirir. Hasta da susarak ve kıpırdamayarak kişi olmaktan uzaklaşır ve doktora yardımcı olur. Doktor muayeneyi bitirir ve dışarı çıkar. Kalan sürede hemşire hastayı tekrar insani kişiliğine döndürmeye başlar, ona elbiselerini giydirir.

SON SAHNE: Doktor tekrar içeri girer ve hastaya tam sorumlu bir kişi olarak davranır. Önceki nazik ve profesyonel rolüne dönerek, hastanın bedeniyle girdiği etkileşimin insani tutumunu hiç etkilemediği izlenimini verir.

⁴¹ Ebû Dâvud, "Edep", 60.

Kültürümüzde bir insanı utandırmamak çok önemli ve çok sevaptır. Yukarıda “Müslümanın hatasını örtenin Allah dünyada ve ahirette hatasını örter” şeklinde aktardığımız hadis meseleyi anlamak için yeterli sayılacak açıklığa ve edebi bir üsluba sahiptir. Doktor ağabeyimin annemi muayene esnasında utandırmamaya yeterli özen gösterememesi; resmi imamlık yaparak tıp fakültesini bitirecek kadar dini konulara da aslında hâkim olan ağabeyimin acelecilikten dolayı annemi utanacak bir şekilde muayene ettirmesi, üstteki tabloda anlatılan izlenim yönetiminde işbirliği kuralına uymamasından kaynaklanmıştır. Kültürümüzde doktor için namahrem olmayacağı belirtilse de aslında bu hem hasta yakını, hem hasta ve hem de doktorun uyacağı belli kurallar dâhilinde mümkündür. Yukarıdaki tabloda özetlenen türden bir profesyonellik, mahrem muayenelerin en kolay seviyede yapılmasına imkân verecektir ve bu İslam’ın ruhuna da en uygun olandır. Zira doktora namahrem olmaz diye inansak da bireysel algılarımız bu tür muayenelerde utanmamıza vesile olmaktadır. Bir kişiyi utandırmamak ise dinin üzerinde hassasiyetle durduğu meselelerdendir.⁴²

2.b.7) Mahrem Mesafeler:

Giddens’tan özetle, Batı insanı odaklanmış etkileşime girdiğinde karşısındakine 90 santime yakın bir mesafede durur. Bu mesafe doğu insanında daha kısadır. Zira batıda ilişkiler biraz soğuk, resmi, ikincil türden ilişkilerdir; doğu insanı ise daha samimi ve sıcaktır. Anılan mesafeler örneğin kütüphanede bir öğrencinin masanın orta kısmına kitaplar yığılması gibi yöntemlerle korunmaya çalışılır. İnsanın kendini psikolojik olarak koruduğu bu alana veya bu korunma sınırına mahrem mesafe veya kişisel alan denmektedir. Bu sınırın veya bu mesafenin kültüre bağlı olarak değişmekle beraber evrensel bir boyutunun bulunduğu yani fitri bir ihtiyaç olduğu da anlaşılmaktadır.

Asansörlerde insanların neden birbirlerinin yüzlerine değil de daha çok havaya ya da asansörün düğmelerine baktığı meselesi mahrem mesafeyle alakalıdır. İki arkadaş konuşarak asansöre biner ve birden konuşmalarına ara verebilir ve tavana bakmaya başlayabilirler. Çıkınca da kaldıkları yerden konuşmaya devam edebilirler. Burada, odaklanmış iki etkileşimin arasını bölen “asansör mekânı” bir ayraç (işaret, belirteç) vazifesi görmüş olur. Benzer durum, oyunun açılışını haber veren ayraçlarda da görülebilir; ışıkların sönmesi ve perdenin kalkması gibi. Amerikalı Antropolog Edward T. Hall, kişisel uzamın (özel bölgenin) dört türünden söz eder:

Mahrem uzaklık	(0 - 50 cm) âşıklar, anne-baba ve çocuklar arasında;
Kişisel uzaklık	(50 cm - 1 m) arkadaşlar arasında;
Toplumsal uzaklık	(1 m - 5 m) mülakat gibi sınav ortamlarında;
Kamusal uzaklık	(5 m ve ötesi) örneğin futbol maçları ve seyirciler arasında söz konusudur.

İslam kültüründe mahrem mesafelerle alakalı olarak birçok kavramdan söz edilebilir. Namahrem kişilerin kamuya açık olmayan alanlarda yalnız kalmalarını ifade eden “halvet kavramı” bu konuda en dikkat çekici olanıdır. Halvet (الخلوة), tasavvufta تنها bir yerde tek başına Allah ile manevi bağ kurmak anlamında bir tür inzivaya çekilmeyi, uzleti veya çileyi de ifade eder.⁴³

Mahrem, adı üstünde “evlenilmesi haram kılınmış” yani “yakın akrabadan olduğu için nikâh düşmeyen (kimse)” demektir. Namahrem ise yine adı üstünde “evlenilmesi haram kılınmamış” yani “evlenmelerinde yasa bakımından sakınca olmayan (kadın ve erkek)” demektir. Anne ile çocuğu birbirine mahremdir,

⁴² Sempati, empati, duyarlılık, hassasiyet, sezgisel ve tecrübi güç dediğimiz hususlar aslında dinde çok çok önemli gözükmektedir. Hatta ve hatta hadislerin sağlamlığının tespitinde bu güçlerden de yararlandığı bilinmektedir. Bir örnek olarak, Muhittin Düzenli, “Tecrübi Bilgiden Sezgisel Bilgiye Rivâyetlerin İletini Belirlemede Sezgisel (İlham) Gücün İmkânı”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2017, Cilt: 6, Sayı: 4, (ss.103-120)’ye bakılabilir.

⁴³ Süleyman Uludağ, “Halvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Yıl: 1997, Cilt: 15, s.386 (ss.386-387), <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=150386&idno2=c150218#1>, 03.10.2018.

namahrem değil; yani onlar birbirleriyle evlenemeyeceği için yalnız bir mekânda yaşayabilirler. Ancak birbirine nikâhı helal olan yani kardeş, anne-baba, hala-amca, teyze-dayı, dede-nine, torun gibi yakın akrabalık bağı bulunmayan kişilerin kamuya açık olmayan kapalı mekânlarda bir arada bulunması İslam Hukuku açısından sakıncalı görülmüştür.⁴⁴ Bu sakıncanın altında yatan esas faktör, kişisel korunma yanında toplumsal korunmanın da amaçlanmasıdır.

Mahrem mesafeler konusunun İslam kültürü açısından ilgili olduğu diğer bir örnek de Hac esnasında tavaf yapılırken erkek-kadın arası mahrem mesafenin nasıl korunmaya çalışıldığı üzerinden verilebilir. Günümüzde asansör içindeki veya otobüsteki mahrem mesafenin korunması hassasiyeti ile tavaf arasında benzetme yapılabilir. Mesela Hz. Âişe'nin keçeden yapılmış bir Türk çadırı içinde tavaf ederek mahrem mesafeyi korumaya çalıştığı ifade edilir.⁴⁵ Peygamberimizin zevcesi Ümmü Seleme'nin ise bir deve ile erkeklerin arka tarafından tavaf etmek suretiyle mahrem mesafeyi koruduğunu görüyoruz.⁴⁶ Hataen mahrem mesafeler aşıldığında kasıt olmadığı için (Ahzâb, 33/5 ayetinin de işaret ettiği üzere) bunda bir beis görülmemiştir. Bu bağlamda ihramı hataen açılan değil; ona bilerek bakan günah kazanır lakin bakana da bir ceza belirlenmemiştir.⁴⁷ Kaldı ki bu ayrıntı hakkında hükme de gerek yoktur zira o esnada herkes birbirine yardımcı olacak veya ihramı düşen onu tekrar düzelterek ya da bilerek bakarı yanındaki uyaracaktır.

3. Sonuç ve Değerlendirme

Buraya kadar aktarılan malumat bize gündelik hayatın kültürden kültüre değişmekle beraber, onun kültürler arası bir tarafı olduğunu da göstermektedir. “Zevklerle renkler tartışılmaz” dediğimiz husus bize gündelik hayatın özel, öznel veya tikel tarafını/boyutunu göstermektedir. “Ancak akıl için yol birdir dediğimiz” husus ise gündelik hayatın kültürler arası boyutuna işaret etmektedir. Mesela buzdolabı sanayi çağının kültürüne ait bir yiyecek stok usulü iken, o aynı zamanda “yiyecek stoku” dediğimiz kültürler arası ihtiyaca da işaret etmektedir. İlkel kültür ve hatta içgüdüleriyle yani öğrenilmiş mekanik davranışlarla hayatta kalan hayvanlar bile yiyecek stoku yapmaktadırlar. İnsan, aklıyla yiyecek stoku yaparken bunu muhtemelen tabiatı gözlemlemesi ve kullanması yoluyla yapmıştır. Hayvanlar ise öğrenilmiş veya verili zekâ dediğimiz içgüdüleriyle kısa süreli yiyecek stoku yapabilmektedir. Burada tüm canlıların kendilerine özgü stoklama teknikleri kullandığı görülmektedir.

Kısaca gündelik hayatın kültüre özel ve kültürler arası bir boyutu vardır. Bu nedenle kültürler arası kıyas yaparak gündelik hayatın tahlilinden hareketle sosyolojik ilkeleri tespit etmek de mümkündür ve daha öğreticidir. Günümüz kültürünün gündelik hayatı düzenleme veya inşa biçimi ile Hz. Peygamber dönemindeki kültürün gündelik hayatı inşası arasında kültürlerin özel veya tikel durumuna bağlı bazı farklılıklar elbette olacaktır. Mesela halk pazarı kurma mevsimi veya günü-saati bugünküne çok az benzeyebilir. Bu gayet doğaldır zira bu mesele o günün koşullarına ve ihtiyaçlarına bağlı bir husustur. Ama özellikle ahlaki açıdan gündelik hayatın dizaynı/tasarımı veya inşası meselesine bakılınca, Hz. Peygamber dönemi ile bugün arasında büyük benzerlikler vardır ve Müslüman açısından bu benzerlikler bazen farz bazen de sünnet derecesinde bir gerekliliktir. Mesela o gün yani Hz. Peygamber döneminde Hacda kadın-erkek karışık olarak yapılan tavaf esnasında izdiham olduğunda mahrem mesafelerin nasıl korunmaya çalışıldığı hususu ile bugünün asansörü gibi dar mekânlarda mahrem mesafelerin nasıl korunduğu hususunu kıyaslayabiliriz. Bu kıyas neticesinde o gün de bugünkü asansörde tavana veya yere bakarak verdiğimiz mesaja benzer çözümler üretildiğini görmekteyiz. Yukarıda mahrem mesafeler konusunda değindiğimiz

⁴⁴ Orhan Çeker, “Halvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Yıl: 1997, Cilt: 15, s.384 (ss.384-386), <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=150386&idno2=c150218#1>, 03.10.2018.

⁴⁵ Buharî, “Hacc”, 64.

⁴⁶ Buharî, “Hacc”, 64.

⁴⁷ Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li Ta'îli'l-Muhtâr*, Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, Şam, 2009, s.501.

üzere, bunlardan biri Hz. Âişe'nin keçeden yapılmış bir Türk çadırı içinde tavaf ederek mahrem mesafeyi korumaya çalışmasıdır. Diğeri de Peygamberimizin zevcesi Ümmü Seleme'nin bir deve ile erkeklerin arka tarafından tavaf etmek suretiyle mahrem mesafeyi gözetmesidir.

Görüldüğü üzere gündelik hayatın inşası açısından Hz. Peygamber dönemi ile günümüzü mukayese etmek bize hem sosyolojik açıdan hem de İslam'ın daha anlaşılır olması ve daha güncel izahı açısından önemli faydalar sağlamaktadır.

Buhari'deki hadislerin "kitâb" bölümleri açısından sade bir tasnifini yaptığımızda hemen hemen hepsinin gündelik hayattaki normal etkileşimlerimizle ne kadar doğrudan ilgili olduklarını görmekteyiz:

Buhari'deki "Kitâb" Bölümlerinin Tasnifi		
İtikat + İbadet	Muamelat + Ahlak + İlim	Toplam
40	57	97
% 41,2	% 58,8	% 100,0

Burada dinin teorik kısmını ifade eden iman ile pratik kısmını ifade eden amel arasındaki dengeyi görmek de mümkündür. Psikolojik genel kabule göre davranışlara yansımayan zihindeki bir inanç gerçekte de yok sayılmaktadır.⁴⁸ Sevdiğini görünce hiçbir heyecan ve sevinç belirtisi olmayan kişide gerçek sevginin de olmadığına hükmedilir. Ülgener'in, "dünyaya ve dünya ilişkilerine içten doğru bir tavır alış!" şeklinde yaptığı "zihniyet" tanımlamasında da bir davranışa içten inanmanın önemi yani inanç-eylem birlikteliği vurgulanmaktadır.⁴⁹ İman-amel arasında da buna benzer tamamlamacı bir ilişki söz konusudur.

Teorik-pratik, lafız-mana, ruh-beden, öz-kabuk, iman-akıl, akıl-din veya kısaca iman-amel arasındaki ilişkinin tamamlamacı niteliğini bize en iyi ifade eden şey gündelik hayattaki sıradan ilişkilerimizin tahlilidir.⁵⁰

Türk-İslam medeniyetinin düştüğü yerden yeniden kalkıp inşa edilebilmesi için yapılması gereken ilk şey insanı inşa etmektir. Bunun için de insanın özü ile sözü, sözü ile ameli arasında tamamlamacı bir ilişkinin olması ilk ve en mühim meseledir. Gündelik hayata şöyle sade bir bakış bize insani değerlerimizdeki zayıflama yüzünden kalkınamadığımızı açıkça ifade etmektedir. Aslında bu sıkıntı dünyanın sıkıntısıdır. Mesela dünyada bile insanlar genellikle imanının kuvvetli amelinin ise hep zayıf kaldığını ifade etmektedir:⁵¹

İman-Amel İlişkisi	Dünya'da	Türkiye'de
Allah'a inanmayanlar	% 6	% 2
Allah'a inananlar	% 94	% 98
Kendini dindar görenler	% 62	% 74
İman ile amel farkı: 'İnanıyorum ama dindar değilim' diyenler	% 32	% 24

⁴⁸ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005, s.77. Bu konuda ayrıca bak., Asım Yapıcı, "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, Yıl: 2006, Cilt: 6, Sayı: 1, (ss.66-116).

⁴⁹ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler*, Mayaş Yayınları, Ankara, 1983, s.19.

⁵⁰ Madde-mana, iman-akıl, akıl-din arasındaki tamamlamacı ilişkiye dair birçok örnek verilebilir. Mesela tevhit akidesinin akla yatkinliğini ifade etmeye çalışan Maturidi'nin "Kitabu't-Tevhîd" adlı meşhur eseri de bu bağlamda hatırlanabilir. Konuyla ilgili bir irdeleme örneği olarak, Бакыт Мурзараимовабу, "Мансур Аль-Матуридинын Ахли Китеп Бююнча Көз Карашы", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2017, Cilt: 6 Sayı: 4, (ss.289-301)'e bakılabilir.

⁵¹ Yaklaşık sonuçlar için bak.: <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-de-dindar-orani-yuzde-74-gundem-2432790/>; <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-nin-yuzde-79-u-dindar-yuzde-2-si-ateist-28726133>; <http://www.barem.com.tr/turkiye-dunyaya-gore-daha-dindar/>, 25.10.2017.

Bu sorunun çözümü için atılacak ilk adım, örgün ve yaygın tüm eğitim mekanizmalarımızda teorik-pratik, söz-eylem, lafız-mana, ruh-beden, öz-kabuk, din-dünya, dünya-ahiret veya kısaca iman-amel arasındaki ilişkinin tamamlamacı niteliğini zihinlere iyice kazıyabilmektir. Gündelik hayatın sosyolojik tahlili bize Türk-İslam dünyasının ve hatta tüm insanlığın çöküşünün esas nedeninin iman-amel veya öz-işlev arasındaki ilişkinin tamamlamacı niteliğinin bireylere benimsetilememesi olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, din-ahlak, din-dünya, din-akıl gibi saydığımız kavramları sanki onlar gerçekte ayrı ayrıymış gibi düşünmek, özü-sözü bir sağlıklı kişiliğin oluşumunu engelleyen en temel/derin sebep olarak düşünülebilir.

Kaynakça / References

Aktay, Y. & Köktaş, M. E. (2007). *Din Sosyolojisi* (3. baskı). Ankara: Vadi Yayınları.

Alemdar, Y. (2004, Aralık). Kıraatlerin Ortaya Çıkışı Meselesine Yeni(den) Bir Bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VIII/2*, ss.143-170.

Bahadır, H. (2005). *Roman Hikâye ve Günlük Gazetelerdeki Anlatım Bozuklukları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.

Buhârî. (1998). *el-Câmiu's-Sahîh*. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye.

Bulut, A. (2005, Kış). Arapça ve Türkçede İsim-Fiil - Ünlem Karşılaştırması Üzerine Bir Denem. *Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 9* (Sayı: 22), ss.225-244.

Burrell, G. & Morgan, G. (1999). Yorumlayıcı Sosyoloji, *Toplumbilimi Yazıları* (ss.25-69) içinde. (A. Çiftçi, Der./Çev.) İzmir: Anadolu Yayınları.

Cezerî (1980). *Câmiü'l-Usûl min Ehâdîsi'r-Resûl* (V. Cilt). (Abdülmecid Selim Muhammed Hâmid el-Fıkî, Tahk.) Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi.

Çeker, O. (1997). Halvet, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (15. Cilt), ss.384-386.
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=150386&idno2=c150218#1>, 03.10.2018.

Çiftçi, A. (2008). Bilgi-Sosyolojik Din Sosyolojisinde Bir Kavram: Durum Tanımı, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (DEÜİFD)*, XXVII, ss.41-56.

Düzenli, M. (2007). Tecrübi Bilgiden Sezgisel Bilgiye Rivâyetlerin İletini Belirlemede Sezgisel (İlham) Gücün İmkânı, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt: 6* (Sayı: 4), ss.103-120.

Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. (Özel, H. Güzel, C., Haz.) Ankara: Ayraç Yayınları.

Günay, Ü. (2006). *Din Sosyolojisi* (7. baskı). İstanbul: İnsan Yayınları.

Hasenî, İbn Acîbe. (2005). *Kur'an'ın Tefsiri ve Tasavvufî İşaretleri* (9. Cilt). (Selvi, D. Terc.) İstanbul: Semerkand Yayınları.

Hökelekli, H. (2005). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Işık, M. (2013). Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an Çerçevesinde Hayânın Evrenselliği: Utanmadıktan Sonra İstedğini Yap! *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XVII* (Sayı: 1), ss.261-288.

İbn Mâce (1998). *es-Sünen*. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye.

- İbnü'l-Cevzî (t.y.). *Sifatü's-Safve (II. Cilt)*. (Mahmûd Fahûrî, M. Tahk.) Beyrut: Dârü'l-Meârif.
- Kongar, E. (1985). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* (4. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Mevsilî (2009). *el-İhtiyâr li Ta'îli'l-Muhtâr*. Şam: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye.
- Мурзараимовабу, Б. (2017). Мансур Аль- Матуридинин Ахли Китеп Боюнча Көз Карашы. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6* (Sayı: 4), ss.289-301.
- Müslim (1998). *el-Câmiu's-Sahîh*. Riyad: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye.
- Nesâî (1998). *es-Sünen*. Riyad: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye.
- Sarı, İ. (2017, Güz). Bir Dil Sürçmesi Türü Olarak Çaprazlama ve Türkçe Örnekler Bağlamında Yapısal Özellikleri. *SUTAD, Cilt: 42*, ss.85-95. sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/download/1042/816, 26.09.2018.
- Tirmizî (1998). *es-Sünen*. Riyad: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye.
- Uludağ, S. (1997). Halvet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (15. Cilt), ss.386-387.
- Uludağ, S. (2006). Murakabe, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (31. Cilt), s.204.
- Ülgener, S. F. (1983). *Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler*. Ankara: Mayaş Yayınları.
- Winche, P. (2007). *Sosyal Bilim Düşüncesi ve Felsefe* (2. baskı). (Demir, Ö. Çev.) Ankara: Vadi Yayınları.
- Yapıcı, A. (2006). Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*. Cilt: 6 (Sayı: 1), ss.66-116.
- Yapıcı, H. Devrime Giden Yol (Modern Dünyada Gündelik Hayat – Henri Lefebvre). ss.1-7. https://www.academia.edu/13394307/Devrime_Giden_Yol_Modern_D%C3%BCnyada_G%C3%BCndelik_Hayat_Henri_Lefebvre_, 25.11.2018.

İnternet Kaynakları / Web Sources

- <http://www.barem.com.tr/turkiye-dunyaya-gore-daha-dindar/>, 25.10.2017.
- <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-nin-yuzde-79-u-dindar-yuzde-2-si-ateist-28726133>, 25.10.2017.
- <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-de-dindar-orani-yuzde-74-gundem-2432790/>, 25.10.2017.